

<http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl>

tytuł artykułu:

„Ten, który stał się Mostem”. Wpływ Lewisa H. Morgana na rosyjską antropologię

autor / autorzy:

Anna Zaczkowska

źródło:

„Laboratorium Kultury” 3 (2014), s. 139–156

wersja pdf:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2014-5_zaczkowska.pdf

afiliacja autora / autorów:

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych, Zakład Teorii i Historii Kultury

słowa kluczowe:

Lewis Henry Morgan, etnografia radziecka, antropologia radziecka, *Spółczesność pierwotne*

abstrakt:

(na początku artykułu)

article title:

“One, who became the Bridge”. Influence of Lewis H. Morgan on Russian anthropology

author / authors:

Anna Zaczkowska

source:

„Laboratorium Kultury” 3 (2014), pp. 139–156

pdf version:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2014-5_zaczkowska.pdf

institutional affiliation:

University of Silesia, Faculty of Philology, Institute of Cultural Studies,
Department of Theory and History of Culture

keywords:

Lewis Henry Morgan, Russian ethnography, Russian anthropology, *Ancient Society*

summary:

(at the end of the article)

„Ten, który stał się Mostem”.

Wpływ Lewisa H. Morgana na rosyjską antropologię

Abstrakt

Artykuł jest poświęcony wpływowi teorii Lewisa Henry’ego Morgana na rozwój radzieckiej antropologii. Morgan (niebezpośrednio, lecz znacznie) przyczynił się do stworzenia na terenie ZSRR szkoły antropologii zaangażowanej społecznie. Autorka szkicuje zarys historii antropologii rosyjskiej w okresie komunizmu. Pokazuje, jak ideologie polityczne wpływały na kształtowanie się w ZSRR kategorii badawczych.

Słowa klucze: Lewis H. Morgan, etnografia radziecka, antropologia radziecka, *Spółczesność pierwotne*

Niniejszy artykuł stanowi próbę nakreślenia wpływu postulatów badawczych Lewisa Henry’ego Morgana na przemiany rosyjskiej antropologii. Poszczególne okresy rozwoju i przekształceń antropologii rosyjskiej są ściśle związane z wydarzeniami historycznymi. Za pierwszą cezurę można uznać porewolucyjny okres rządów Włodzimierza Lenina, kiedy etnologia radziecka utrzymywała ścisły związek ze światową antropologią i czerpała inspiracje z różnych jej nurtów (dyfuzjonizmu, funkcjonalizmu, postulatów amerykańskiej szkoły etnologicznej). Później, z powodu uwarunkowań politycznych, etnologia rosyjska, którą można rozpatrywać jako nurt światowej antropologii, została przekształcona w radziecką etnografię. W ZSRR, za czasów Józefa Stalina, etnologię potępia się bowiem jako naukę burżuazyjną, sprzeczną z filozofią marksistowską.

Skutkuje to prześladowaniami przedstawicieli istniejącej wcześniej szkoły etnologicznej (aż do przeprowadzenia czystek wśród pracowników nauki – etnologów i antropologów). Okres po śmierci Stalina charakteryzuje powolne odzyskiwane przez dyscyplinę (nadal nazywaną radziecką etnografią) autonomii.

Imię Da-ya-da-o-wo-ko, nadane Lewisowi Henry'emu Morganaowi przez Indian z plemienia Seneka¹ i tłumaczone jako „Ten, który stał się Mostem”, jest dla mnie pretekstem do przedstawienia dwóch wątków. Pierwszy z nich, to wpływ poglądów Morgana na rozwój rosyjskiej antropologii od czasu supremacji filozofii marksistowskiej w nauce radzieckiej. Odmierna od zachodniej interpretacja poglądów badacza przez radzieckich uczonych zawsze była związana ze zmianą politycznego paradygmatu. Prace Morgana były dla nich jednym z podstawowych punktów odniesienia. Drugi wątek to opis relacji, które, pomimo okresów politycznej izolacji, zachodziły pomiędzy rosyjską szkołą antropologiczną, a światowym nurtem antropologii/antropologią „świata zachodniego”². Amerykański uczyony stał się „mostem” pomiędzy zachodnioeuropejską a rosyjską antropologią. Kaprys historii sprawił, że niepokorny amerykański uczyony przyczynił się do stworzenia na terenie ZSRR szkoły antropologii, którą można za rosyjskim badaczem Siergiejem Sokołowskim [Сергей Соколовский] określić mianem „walczącej” lub „heroicznej”³. Teorie stworzone przez Lewisa Morgana stały się podstawą metodologii antropologii/etnologii⁴ radzieckiej i wpłynęły nie tylko na jej rozwój, lecz przede wszystkim na przemiany zachodzące w obrębie kultury narodów Związku Radzieckiego. Interpretacja prac Morgana w duchu marksizmu rozpoczęła się, kiedy książkę amerykańskiego badacza przeczytał Karol Marks⁵ i zachwycony lekturą podzielił się wrażeniami z niej z Fryderykiem Engelsem (tak przynajmniej utrzymuje się w radzieckich

¹ D.N. Moses, *The promise of progress: the life and work of Lewis Henry Morgan*, University of Missouri Press, Columbia 2009, s. 178.

² „Światowy nurt antropologii” to termin zaczerpnięty od Siergieja Sokołowskiego. Badacz ten zajmuje się historią dyscypliny w Rosji. Antropologia „świata zachodniego” w tym wypadku to antropologia Europy (poza ZSRR) oraz Stanów Zjednoczonych. Por.: С. Соколовский, *Российская антропология: иллюзия благополучия*, „Неприкосновенный запас” 2009, nr 1 (63) [S. Sokołowski, *Rossijskaja antropologija: illuzija blagopoluczija*, „Nieprikosnowiennyj zasap” 2009, nr 1 (63)].

³ Por. С. Соколовский, *Российская антропология ...* [S. Sokołowski, *Rossijskaja antropologija ...*].

⁴ Używam tych terminów wymiennie, ponieważ według badaczy rosyjskich etnologia należała do nurtu światowej antropologii.

⁵ Karol Marks sporządził konспект książki L.H. Morgana: К. Маркс, *Конспект книги Льюиса Г. Моргана "Древнее общество"*, w: Архив Маркса и Энгельса. т. IX, *Государственное издательство политической литературы*, Москва-Ленинград 1941 [K. Marks, *Konspiekt knigi Ljuisa G. Morgana "Driewnieje obszczestwo"*, w: *Archiw Marksa i Engelsa*. т. IX, *Gosudarstwiennoje izdatielstwo političeskoj litieratury*, Moskwa–Leningrad 1941]. Oczywiście sam tekst pochodzi z okresu dużo wcześniejszego, niż wskazywałaby jego data wydania.

opracowaniach tematu). W rosyjskich i polskich pracach o ewolucjonizmie oraz artykułach dotyczących Morgana podawana jest trudna do weryfikacji wersja wydarzeń (w środowisku badaczy z Europy Wschodniej uznana za kanoniczną), według której to Maksym Kowalewski udostępnił Marksowi egzemplarz *Ancient Society*...⁶ Informacje na ten temat znajdziemy również w dziennikach Kowalewskiego. Karol Marks, który mieszkał wtedy w Londynie, mógł również otrzymać książkę Morgana z innego źródła, podane przez niego daty spotkań z Marksem poprzedzają bowiem wydanie książki Morgana. Akademska legenda opiera się na wersji z dzienników Kowalewskiego: miał on dać książkę Marksowi, a ten przekazać ją Engelsowi⁷.

W Związku Radzieckim przetłumaczono tylko wybrane dzieła Morgana⁸, a mianowicie te, które zostały wykorzystane przez Engelsa w jego dziele o pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa: *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*⁹. Czwarte wydanie dzieła Engelsa zostało wzbogacone o krótki esej poświęcony odkryciom Morgana (*Im Anschluss an L.H. Morgan's Forschungen*). Esey ten, przetłumaczony na język rosyjski, uzupełnił pierwszy rosyjskojęzyczny przekład pracy Morgana *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization*¹⁰.

Pod wpływem koncepcji Morgana, Marks i Engels stworzyli pojęcie komunizmu pierwotnego, hipotetycznej pierwotnej formy organizacji ludzkiego społeczeństwa, po raz pierwszy szczegółowo omówionej przez Engelsa w *Der Ursprung der Familie*. Wykładnia Morgana w duchu Engelsa stała się kanoniczna

⁶ Л.Г. Морган, *Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации*, Материалы по этнографии, Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, Ленинград 1934 [L.H. Morgan, *Driewnieje obszczestwo ili issledowanije linii czelowieczeskogo progressa od dikosti czeriez warwarstwo k cywilizacji*, Matieriały po etnografii, Izdatielstwo Institutu narodow Siewiera CYK SSSR, Leningrad 1934].

⁷ Szerzej na temat kontrowersji wokół dzienników Kowalewskiego w artykule A. Gomóły w tym tomie.

⁸ Por. Л.Г. Морган, *Древнее общество ...*, Л.Г. Морган, *Дома и домашняя жизнь американских туземцев*, Материалы по этнографии, Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, Ленинград 1934, Л.Г. Морган, *Лига ходеносауни, или ирокезов*, Пер. с англ. Бломквист Е. Э., Наука, Москва 1983 [L.H. Morgan, *Driewnieje obszczestwo ...*, L.H. Morgan, *Doma i domaszniája żyzn' amierikanskich tuziemcew*, Matieriały po etnografii, Institut narodow Siewiera CYK SSSR, Leningrad 1934, L.H. Morgan, *Liga chodienosauni, ili irokiezow*, przeł. E.E. Blomkwist, Nauka, Moskwa 1983].

⁹ F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Im Anschluss an L.H. Morgan's Forschungen*, J.H.W. Dietz, Stuttgart 1892. Wydanie rosyjskojęzyczne: Ф. Энгельс, *Происхождение семьи, частной собственности и государства*, w: К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*. 2 изд. т. 21, Государственное издательство политической литературы, Москва – Ленинград 1928 [F. Engels, *Proischozdienje siemji, czastnoj sobstwiennosti i gosudarstwa*, w: К. Маркс, F. Engels, *Soczinienija*, 2 izd. t. 21, Gosudarstwiennoje izdatielstwo političeskoj literatury, Moskwa – Leningrad 1928].

¹⁰ L.H. Morgan, *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization*, H. Holt and Company, New York 1877.

dla radzieckich antropologów. *League...*¹¹ została przetłumaczona na rosyjski dopiero w 1983 r. Nie oznacza to, że była to praca wcześniej nieznaną w Rosji. Radzieccy antropolodzy czytali dzieła Morgana w języku angielskim i mieli dostęp do niemal całej światowej literatury, w której jego teorie zostały poddane krytyce. Należy zaznaczyć, że w Związku Radzieckim wydano również unikatowe fragmenty pism z archiwum Morgana¹² oraz analizę prac uczonego¹³. Nie tylko dzieła amerykańskiego badacza stanowiły inspirację dla radzieckich antropologów, ale również jego biografia została przemodelowana w duchu marksizmu. Morgan stał się patronem walki o prawa mniejszości narodowych, bohaterem, który chronił przed zagładą przedstawicieli ostatnich kultur prostych – był on w ZSRR Marksem antropologii. Jurij Iwanowicz Siemionow [Юрий Иванович Семёнов] w artykule poświęconym Morganowi przytacza marksistowską i haagiograficzną wersję historii jego życia¹⁴.

Krytyka poglądów Morgana, w tym wykorzystywanej przez niego wcześniejszej koncepcji matriarchatu, była dla badaczy w ZSRR niezwykle ryzykowna. Najcięższe prześladowania etnologii, uznanej za naukę burżuazyjną i oficjalnie potępionej, wiązały się z zarządzoną przez Stalina zmianą wytycznych w nauce radzieckiej i cezurą 1931 r. Etnologię radziecką, z poduszczenia władz, zastąpiono wtedy etnografią.

Około pół tysiąca¹⁵ etnologów i etnografów więzionych z powodu swojej działalności straciło życie od 1917 do 1954 r. w obozach na terenie ZSRR. Zdaniem Nathaniela Knigtha powodem uwięzienia tak wielu badaczy była m.in. interdyscyplinarność dziedziny – wiązała się z orientalistyką, lingwistyką, historią, archeologią, geografią. W 1929 r. w Moskwie i Leningradzie czynnych zawodowo pracowników nauki – etnografów było około stu¹⁶. Jednak w latach 30. prześladowani byli także ci uczeni, którzy etnografią zajmowali się niejako na marginesie innych zainteresowań naukowych (historycy, orientaliści, archeolodzy).

¹¹ L.H. Morgan, *League of the Ho-de'-no-sau-nee or Iroquois*, Sage and Brothers, Rochester 1851.

¹² И.Н. Винников, Из архива Льюиса Генри Morgana, Труды института антропологии и этнографии. т. 2, АН СССР, Москва – Ленинград 1935 [I.N. Winnikow, *Iz archiwa Ljuisa Gierni Morgana*, Trudy instituta antropologii i etnografii, t. 2, АН СССР, Moskwa – Leningrad 1935].

¹³ М.О. Косвен, Л.Г. Морган. Жизнь и учение, Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, Ленинград 1933 [М.О. Koswien, *L.G. Morgan. Żyżn' i uczenije*, Izdatielstwo Instituta narodow Siewiera CYK SSSR, Leningrad 1933].

¹⁴ Ю.И. Семёнов, Льюис Генри Морган: легенда и действительность, „Советская этнография” 1968, nr 6 [J.I. Siemionow, *Ljuis Gierni Morgan: legienda i diejstwitielnost'*, „Sowietskaja etnografia” 1968, nr 6].

¹⁵ А.М. Решетов, Репрессированная этнография. Люди и судьбы, „Кунсткамера. Этнографические тетради” 1994, Вып. 4, s. 186 [A.M. Rieszetow, *Riepriessirowannaja etnografia. Ludi i sud'by*, „Kunstkamiera. Etnograficzeskije tietradi” 1994, Wyp. 4, s. 186]. Cyt. za: С. Соколовский, *Российская антропология...* [S. Sokolowski, *Rossijskaja antropologija...*].

¹⁶ Ю.В. Иванова, Петр Федорович Преображенский, „Этнографическое обозрение” 1994, nr 4, s. 115 [J.W. Iwanowa, *Pietr Fiedorowicz Preobrażenski*, „Etnograficzekoje obozrienije” 1994, nr 4, s. 115].

Po tym, jak zgładzono wielu badaczy kultury, pojawił się problem braku przekazu tradycji badawczej. Zabrakło doświadczonych wykładowców i badaczy terenowych, którzy mogliby kształcić kolejne pokolenia studentów, została unicestwiona żywa pamięć historyczna. Przepadło to, czego nie są w stanie oddać teksty podręczników i studiowanie lektur, czyli nieprzerwane połączenie konkretnego badacza z początkiem dyscypliny (wcześniej każdy był uczniem czyjegoś ucznia). Jeśli przyjmiemy, że początki etnografii sięgały w Rosji drugiej połowy XVIII w., to została unicestwiona niemalże dwustuletnia tradycja badawcza: tradycja prowadzenia badań, a także uczenia, wychowywania i przygotowywania kolejnych osób, które z poczuciem misji i obowiązku, odpowiednio przygotowane, mogłyby świadomie i odpowiedzialnie wyruszyć w teren¹⁷.

Pod koniec lat 30. XX w. marksiści zanegowali fakt istnienia etnologii, która z ich punktu widzenia była dyscypliną ideologicznie skażoną i zastąpili etnologię etnografią marksistowsko-leninowską. W 1931 zlikwidowano Wydział etnologii¹⁸ na Uniwersytecie Moskiewskim¹⁹. Etnografia miała być od tego momentu jedynie dyscypliną pomocniczą historii, a problematyka jej badań miała się zawężyć do społeczności przedklasowych i ich współczesnych przeżytków. W latach 20. i 30. XX w. etnografowie radzieccy prezentowali szerokie spektrum badawcze: od klasycznego ewolucjonizmu, dyfuzjonizmu i marksizmu po zainteresowanie problemem relatywizmu w antropologii²⁰. Nathaniel Knight zauważa, że przedmiotem ich dociekań było badanie kultury materialnej, etnografia muzealna, etnogeneza, etnolingwistyka, archeologia i rozważania teoretyczne na temat metodologii badań i tożsamości dyscypliny²¹.

Rosyjska, a później radziecka, antropologia w latach 1910–1955 była skoncentrowana na tym, by za wszelką cenę uchronić ginące tradycje kultur prostych, język tych kultur oraz ludzi, którzy podobnie jak Indianie, bohaterowie *Ligi*..., nie byli w stanie obronić się przed nowoczesnością. Rosyjskich, a później radzieckich badaczy interesowały przede wszystkim kultury proste, zamieszkujące terytorium ZSRR.

¹⁷ С.А. Токарев, *История русской этнографии*, Наука, Москва 1966 [S.A. Tokariew, *Istorija ruskoj etnografii*, Nauka, Moskwa 1966].

¹⁸ Nazewnictwo jednostek akademickich przyjmując za źródłami rosyjskojęzycznymi, gdzie tylko pierwsza litera nazwy jest wielka.

¹⁹ Н. Найт, *Спасательная биография и приемлемое прошлое: российские этнографы против наследия террора*, „Stratum plus” 2000, nr 5, s. 523 [N. Najt, *Spasatel'naja biografija i prijemlemonoje proszloje: rossijskije etnografy protiv nasledija tierrora*, „Stratum plus” 2000, nr 5, s. 523].

²⁰ Tamże, s. 520.

²¹ Tamże, s. 521.

Warto przytoczyć w tym momencie fragment *Ligi...*, w którym Morgan potępia prześladowających Indian przedsiębiorców z Odgen Land Company:

Stopień niegodziwości tego towarzystwa nie ma sobie równych w historii ludzkiej chciwości. Aby podstępnie ograbić Seneków, pogwałciło ono nie tylko każdą zasadę uczciwości, każdy nakaz humanitaryzmu, każdą regułę chrześcijaństwa, ale dopuściło się też na tych bezbronnych i pokrzywdzonych ludziach – w biały dzień – najpodlejszych oszustw, najprymitywniejszych przekupstw i najbrzydlivszych intryg, które mogła podsunąć tylko najbardziej bezduszną chciwość. Samo wspomnienie ich działań wstrząsa podstawowymi uczuciami człowieka i gwałci poczucie publicznej sprawiedliwości. Czyż nie jest wielką zbrodnią przeciw ludzkości odebrać ogniska domowe i posiadłości całej grupie, bez adekwatnej zapłaty i wbrew jej woli, a potem wygonić ludzi, zrujnowanych i znieważonych, do dzikiego nieprzystępnego lasu?²²

Spójecznie zaangażowany, poświęcony bez reszty nauce, krytykujący chciwych kapitalistów i aktywny politycznie Morgan był wzorcem osobowym dla radzieckich antropologów. Biografię Morgana przekształcono w akademicki mit, stworzony na potrzeby marksizmu. Siergiej Sokołowski charakteryzuje szkołę antropologii radzieckiej w okresie od 1910 do 1950 jako heroiczną, realizowaną ze względu na głoszone wówczas postulaty i hasła antropologii zbawienia²³. Antropologia zbawienia polegała na próbie ocalenia od zniszczenia kultur prostych, języków członków tych kultur, artefaktów ich kultury materialnej. Według Sokołowskiego trzy główne toposy rosyjskiej antropologii to topos naturalizacji²⁴, egzotyki i temporalizacji. Rosyjski badacz zwraca uwagę na proces naturalizacji, oznaczający według niego pojmowanie kultur prostych jako żywych, osobnych organizmów, które mogą być narażone na choroby, stres, problemy adaptacyjne, starzenie się oraz śmierć.

Przy tworzeniu podstaw metodologicznych radzieckiej antropologii heroicznej uwzględniano teorię Morgana, a jego sposób pracy inspirował również działania etnografów rosyjskich w terenie. Byli oni bowiem aktywnie zaangażowani w walkę o ocalenie populacji małych narodów. Antropologia radziecka walczyła obosiecznym mieczem, starając się uchronić to, co w jej optyce było

²² L.H. Morgan, *Liga Ho-de'-no-sau-nee czyli Irokezów*, przeł. B. Hlebowicz, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2011, s. 75–76.

²³ Por. С. Соколовский, *Российская антропология...* [S. Sokołowski, *Rossijskaja antropologija...*].

²⁴ Topos naturalizacji to biologiczne rozumienie kultur prostych, topos egzotyki zakłada szukanie najbardziej odległych „dzikich” plemion jako przykładu skrajnego, topos temporalizacji zakłada w badaniu kultury prymat tego co najstarsze, traktowanego jako najbardziej wartościowe.

najcenniejsze. Jednocześnie jednak badacze zmieniali kulturę badanych grup zwalczając religię i ustrój społeczny autochtonicznych mieszkańców rosyjskiej północy. O ile Morgan uważał religię Irokezów za szlachetną, ponieważ podobną w swej etyce do chrześcijaństwa i zbliżoną do monoteizmu, o tyle radzieccy etnografowie w latach 20. XX w. szukali w obiektach swych badań wiary w komunistyczne ideały i śladów pierwotnego komunizmu. Antropologia zbawienia była politycznie zaangażowana, oparta na idei walki z problemami społecznymi, a jej współczesną reminiscencją może być światowy nurt „antropologii walczącej”²⁵.

Do śmierci Lenina w 1924 r., zgodnie z polityką wewnętrzną ZSRR, mniejszości narodowe miały możliwość rozwoju własnych kultur. Taka polityka wynikała z przekonania o znikomej roli narodu i etnosu, a dominującej funkcji klasy społecznej, która sytuowała się ponad narodowymi podziałami. Jedną ze strategii propagandowych Bolszewików było używanie w publicznych wystąpieniach metafory państwa jako rodziny, w której poszczególne mniejszości narodowe były równorzędne – określano je jako bratnie narody²⁶. Stalin po dojściu do władzy używał tej samej retoryki, ale wykorzystywał ją do wprowadzenia polityki rusyfikacji²⁷ i prób unifikacji kultury. Za jego czasów niszczone kultury i języki mniejszości narodowych. Zmiana perspektywy w polityce wewnętrznej przełożyła się na odmienne stanowiska badawcze w radzieckiej antropologii i zniszczenie jej dotychczasowych struktur. Stalinowi nie byli potrzebni zaangażowani społecznie antropolodzy, lecz specjaliści, którzy przyspieszyliby proces homogenizacji „kultury radzieckiej”. Pracownicy nauki, którzy nie potrafili pogodzić się z nowymi wytycznymi antropologii, stali się zbędni. Badacze byli również zmuszani do infiltrowania kultur prostych, a jak dowiódł los jednego ze skazanych naukowców: „nie jest prosto odszukać kulaków i proletariuszy wśród społeczności składających się jedynie z pastuchów jeleni”²⁸.

²⁵ Por. N. Scheper-Hughes, *The Primacy of the Ethical Propositions for a Militant Anthropology*, „Current Anthropology”, R. 36 (1995), nr 3.

²⁶ J. Sanborn, *Family, Fraternity, and Nation-Building in Russia, 1905 – 1925*, w: *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, red. R.G. Suny, T. Martin, Oxford 2001, s. 104.

²⁷ Por. A.P. Blitstein, *Nation – Building or Russification? Obligatory Russian Instruction in the Soviet Non-Russian School, 1938 – 1953*, w: *A State of Nations...*

²⁸ „Оживленная и плюралистическая ученая среда была искоренена внедрением обязательной и в большинстве своем неуместной идеологии: как показал Юрий Слезкин, найти кулаков и пролетариев среди пастухов северных оленей — непростая задача” [„Ożywlnenna i pluralistyczna uczenaja srieda byla iskorieniena wniedrieniem obiazatielnoj i w bolszynstwie swojem nieumiestnoj ideologii: kak pokazal Jurij Slezkin, najti kulakow i proletarijew sriedi pastuchow siewiernych oleniej — nieprostaja zadacza”, tłumaczenie moje – A.Z.]. Н. Найт, *Спасательная биография...*, s. 520 [N. Najt, *Spatatielnaja biografija...*, s. 520].

Julija Władimirowna Iwanowa [Юлия Владимировна Иванова] zauważyła, że profil nauczania etnologii na Uniwersytecie Moskiewskim (przed cezurą 1931 r.) miał zapewnić studentom interdyscyplinarne wykształcenie po to, aby absolwenci Wydziału mogli pracować jako krajoznawcy, pracownicy wydawnictw i muzeów, archiwiści, łącząc badania działalność naukową z praktyczną. Podkreśla, że studenci mieli zostać „pracownikami kultury i uświadamiania politycznego wśród mniejszości narodowych Rosji Radzieckiej”²⁹. Po 1931 r. etnolodzy – pracownicy sektora kultury, którzy zostali wykształceni po to, by pomóc zachować tożsamość ostatnim przedstawicielom kultur prostych – stracili (czasem dosłownie) rację bytu.

Dla radzieckich etnografów istotna była również modyfikacja modelu badawczego zaproponowanego przez Bronisława Malinowskiego w taki sposób, żeby praca w terenie była dostosowana do rosyjskich warunków. Antropolog brytyjski, amerykański czy francuski pracował w terenie, badając kultury proste w Afryce, Australii bądź Oceanii i często przebywał w jednym miejscu przez wiele lat. Radziecki (a później rosyjski) model badań terenowych zakładał wyjazdy badaczy głównie na tereny ZSRR w celu poznawania „własnych” mniejszości i kultur prostych. Nie były to wieloletnie ekspedycje, lecz krótsze, dwumiesięczne wyjazdy, powtarzane często w ciągu kilku lat. Powodem wypracowania nieco odmiennego modelu badawczego było także zamknięcie bloku wschodniego oraz problemy związane z finansowaniem nauki – przyczyny były więc przede wszystkim natury politycznej. W ramach antropologii radzieckiej uwzględniano również szeroko zakrojone badania folkloru: badacze próbowali ocalić nie tylko kultury proste, lecz także folklor rosyjskiej wsi. Sokołowski zauważa, że radzieccy etnografowie wybierali pole badawcze z uwagi na oddalenie obiektu badań od wpływu współczesnej cywilizacji. Jeśli zaś badany obiekt wydawał się mniej autentyczny lub niedostatecznie stary, wtedy sięgali po metody rekonstrukcji historycznej, uzupełniając materiał badawczy źródłami archeologicznymi i historycznymi.

Problemem dyscypliny była jej centralizacja w obrębie jednej struktury: istniał jeden główny Instytut etnografii Radzieckiej Akademii Nauk im. N. Mikułuchy-Makłaja z radą naukową kontrolującą tematy prac doktorskich³⁰, jedno

²⁹ Ю.В. Иванова, *Петр Федорович Преображенский...*, s. 111 [J.W. Iwanowa, *Pieter Fiedorowicz Preobrażenski...*, s. 111].

³⁰ С. Соколовский, *Время традиции: прошлое в настоящем российской антропологии*, „Антропологический Форум”, nr 15, [S. Sokołowski, *Briemnia tradicii: proszloje w nastojaszczem rossijskoj antropologii*, „Antropologiczeskij Forum”, nr 15].

naukowe czasopismo („Sowietskaja etnografia” [„Советская этнография”]) i ścisła wydawnicza kontrola nad wszystkimi powstającymi publikacjami. Z powodu tak mocnej centralizacji każdorazowa zmiana dyrektora Instytutu etnografii była związana z nowymi wytycznymi co do metodologii dyscypliny, a od ich realizacji zależała kariera naukowa pozostałych pracowników. Sokołowski nawiązuje do normańskiej teorii genezy władzy na Rusi nazywając okres zmiany władzy w strukturach Instytutu etnografii od 1942 r. przywołaniem Waregów. Pierwszą osobą z zarządzających radziecką antropologią był archeolog – Siergiej Pawłowicz Tołstow [Сергей Павлович Толстов], dyrektor Instytutu etnografii RAN od 1942 do 1966 r³¹. Drugim dyrektorem, w latach 1966–1989, był historyk-slawista Julian Władimirowicz Bromlej [Юлиан Владимирович Бромлей], a trzecim, kierującym do dzisiaj, historyk-amerykanista Walerij Aleksandrowicz Tiszkow [Валерий Александрович Тишков]. W 1991 r. Instytut został przemianowany na Instytut etnologii i antropologii Rosyjskiej Akademii Nauk [Институт этнологии и антропологии РАН]³². Każdy z wymienionych badaczy miał odmienną wizję tego, czym powinni zajmować pracownicy Instytutu i jak ma być kształtowana dyscyplina. Umożliwiło to kontrolę polityczną nad paradygmatem naukowym; rosyjska antropologia przekształcona w radziecką etnografię była całkowicie zależna od bieżących wytycznych polityki wewnętrznej ZSRR. Formuła umożliwiająca nieograniczony wpływ jednostki na przedmiot badań hamowała rozwój takich idei, które mogłyby być niekorzystne z punktu widzenia władz rządzących krajem. Etnografia radziecka była podporządkowana badaczom myślącym w kategoriach historycznych, a nie antropologicznych czy kulturoznawczych.

W 1919 r. na moskiewskim uniwersytecie został stworzony Wydział nauk społecznych, w którego strukturze istniał oddzielny Wydział etnologii [Этнологическое отделение] wraz z Katedrą etnologii i socjologii, w 1923 przekształcona w Katedrę etnologii³³. Przed cezurą roku 1931 ton w dyscyplinie nadawały prace Piotra Fiodorowicza Preobrażenskigo [Пётр Фёдорович Преображенский], kierownika Katedry etnologii od 1925 r. Julia Iwanowa w artykule poświęconym dokonaniom Preobrażenskigo zauważa, że w późnych latach trzydziestych na łamach czasopisma „Etnografia” [„Этнография”],

³¹ Tabela chronologiczna przedstawiająca najważniejsze omawiane instytucje i osoby nimi zarządzające znajduje się na końcu tekstu.

³² С. Соколовский, *Время традиции...* [S. Sokołowski, *Briemia tradicyi...*].

³³ Ю.В. Иванова, *Петр Федорович Преображенский...*, s. 110 [J.W. Iwanowa, *Pietr Fiedorowicz Preobrażenski...*, s. 110].

wydawanego od 1926 r., pojawiały się opinie specjalistów na temat tego, co ma być przedmiotem badań etnografii i etnologii – ta pierwsza miała się specjalizować w badaniu praw rozwoju ludzkości na niższych stopniach kultury, podczas gdy druga miała zajmować się ogólną historią ludzkości, włączywszy w to historię państwa. Redaktorem czasopisma był wtedy Siergiej Fiodorowicz Oldienburg [Сергей Фёдорович Ольденбург].

Nathaniel Knight podkreśla interdyscyplinarne podejście Preobrażenskiego, dla którego etnologia była ważną dziedziną humanistyki, blisko związaną z historią. Preobrażenski uważał, że etnologii w żadnym wypadku nie można zredukować tylko i wyłącznie do roli dyscypliny pomocniczej. Twierdził, że powinnością etnologa jest wykorzystanie etnograficznych źródeł opisujących odrębne kultury. Etnolog powinien wykorzystywać równocześnie dane archeologii, antropologii fizycznej, folkloru oraz źródła pisane³⁴. Badacz ten rozumiał antropologię, archeologię i etnografię jako nauki równorzędne i tworzące w istocie jedną całość – takie ujęcie znane jest w nauce rosyjskiej pod nazwą triady Anuczina³⁵ [Анучинская триада]. Preobrażenski odwoływał się do prac Franza Boasa, Fritza Graebnera i Friedricha Ratzla. Był on również autorem pierwszego rosyjskiego podręcznika dla studentów *Kurs etnologii* [Курс этнологии³⁶]. Głównymi tematami badań etnologicznych miało być zgodnie z jego założeniami udowodnienie jedności kulturowej (dla badacza termin ten był zbliżony do pojęcia kręgu kulturowego) i zbadanie mechanizmów współoddziaływania kultur. W czwartym rozdziale wspomnianego podręcznika, zatytułowanym *Spoleczeństwo i jego formy. Teoria Freuda, Krytyka Morgana* [Общество и его формы. Теория Фрейда. Критика Моргана], Preobrażenski dokładnie omawia poglądy Morgana. Zarówno ich krytyka, jak też zastrzeżenia wobec hipotezy pierwotnego komunizmu mogły się przyczynić do aresztowania i śmierci uczonego. Knight zalicza Preobrażenskiego do zwolenników teorii kręgów kulturowych Graebnera, z czym polemizuje Iwanowa. Według badaczki, Preobrażenski nie

³⁴ Н. Найт, *Спасательная биография...*, s. 522 [N. Najt, *Spasatielnaja biografija...*, s. 522].

³⁵ Rosyjscy etnologowie określają w ten sposób jedność antropologii (fizycznej, biologicznej), archeologii, archeologii i etnografii (etnologii), według nich jest to nierozdzielny kompleks dyscyplin nakierowanych na rekonstrukcję procesów etnogenezy i etnohistorii (koncepcja rozpowszechniona przez Dmitrija Nikolajewicza Anuczina, od czego pochodzi nazwa). Por. М.Г. Левин, *Дмитрий Николаевич Анучин (1843–1923)*, Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Т. I, Памяти Д.Н. Анучина (1843–1923), Москва – Ленинград 1947 [M.G. Lewin, *Dmitrij Nikolajewicz Anuczina (1843–1923)*, Trudy Instituta etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja. Nowaja sierija. T. I, Pamiati D.N. Anuczina (1843–1923), Moskwa–Leningrad 1947].

³⁶ П.Ф. Преображенский, *Курс этнологии*, Издательство Едиториал УРСС, Москва 2004 [P.F. Preobrażenski, *Kurs etnologii*, Izdatielstwo Editorial URSS, Moskwa 2004].

badał kręgów kulturowych, lecz kompleks kulturowy, którego elementy były od siebie zależne i mogły stanowić przedmiot historycznej analizy związków genetycznych. Z pojęciem kompleksu kulturowego wiązał się natomiast termin arealu techniczno-gospodarczego [технико-хозяйственный ареал]. Badanie kompleksu kulturowego związanego z konkretnym terytorium – arealem miało prowadzić do rozwiązania problemu etnogenezy³⁷ i kwestii formowania się etnosu. Według Iwanowej koncepcje Preobrażenskiego były zbliżone do sposobu definiowania kultury etnicznej przez szkołę amerykańską. Preobrażenski cenil prace Franza Boasa i walczył z przejawami normatywizmu w etnologii. Badacz uważał za niedopuszczalne wykorzystywanie w dyskursie naukowym określeń takich jak „dziki” i „prymitywny”. Dzięki jego pracy badawczej zachowana została łączność dyscypliny z dominującymi nurtami w światowej antropologii.

Po 1931 r. Katedrę etnologii przekształcano kolejno w Instytut antropologii i etnografii [Институт антропологии и этнографии], Instytut antropologii, archeologii i etnografii [Институт антропологии, археологии и этнографии], aż w końcu powstał Instytut etnografii Akademii Nauk Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich im. Nikołaja Mikołucha-Makłaja [Институт этнографии АН СССР им. Миклухо-Маклая]³⁸. Jego dyrektorami byli kolejno: Wasilij Wasiljewicz Struwe [Василий Васильевич Струве] (1937–1940), Isaak Natanowicz Winnikow [Исаак Натанович Винников] (1940–1941) i S.M. Abramson [С.М. Абрамзон] (1941–1942). Jednak dopiero dwóch ostatnich dyrektorów: Siergiej Pawłowicz Tołstow (1942–1965) oraz Julian Władimirowicz Bromlej (1966–1989) znacząco zmieniło oblicze dyscypliny. Według Siergieja Sokołowskiego okres heroiczny w rosyjskiej antropologii kończy się w 1950 r. i następuje po nim okres scholastyczny.

Siergiej Tołstow, rządzący Instytutem etnografii od 1942 do 1965 r., tworzył dla Stalina koncepcje geopolityczne, usprawiedliwiające ówczesną politykę wewnętrzną i zagraniczną ZSSR. Jego kariera naukowa wiąże się też z losami córki Stalina – został dziekanem Wydziału historycznego dokładnie w tym samym momencie, w którym Swietłana Allilujewa rozpoczęła studia na tym wydziale³⁹. Znaczący wpływ Tołstowa na rozwój teorii w historii i archeologii

³⁷ Ю.В. Иванова, *Петр Федорович Преображенский...*, s. 111–112 [J.W. Iwanowa, *Pietr Fiedorowicz Preobrażenski...*, s. 111–112].

³⁸ С.И. Брук, *Этнографии институт, в: Большая советская энциклопедия*, t. 30, red. А.М. Прохоров, *Советская энциклопедия*, Москва 1969–1978 [S.I. Bruk, *Etnografii instytut, w: Bolszaja sowietskaja encykłopedija*, t. 30, red. А.М. Prochorow, *Sowietskaja encykłopedija*, Moskwa 1969–1978].

³⁹ В.А. Германов, *Глас вопиющего в пустыни. Альянс диктатора и учёного*, Культурные ценности. Cultural values, Европейский дом, Санкт-Петербург 2002 [W.A. Giermanow, *Glas worijuszczego w pustyni. Aljans diktatora i uczzonego*, Kulturnyje cennosti. Cultural values, Sankt-Petersburg 2002].

radzieckiej kończy się wraz ze śmiercią Stalina, natomiast ma on wpływ na metodologię etnografii w ZSSR aż do połowy lat siedemdziesiątych. Tolstow uważał, że etnologia jest jedną z dyscyplin historycznych, która posługuje się, tak jak pozostałe z nich, metodologią historycznego materializmu, a przedmiotem jej badań jest kultura (wynik wiekowej pracy ludzkości). Walerij Aleksandrowicz Giermanow [Валерий Александрович Германов] podkreśla, że poglądy Tolstowa są symbiozą marksizmu i ewolucjonizmu⁴⁰. Głównym przedmiotem badań dyscypliny miały być społeczno-historyczne formacje, które w niskim stopniu rozwinęły formy produkcji, zaś naród i etnos nie miał w nich żadnego specjalnego znaczenia⁴¹.

Tolstow nie był zwolennikiem antropologii zbawienia – według niego etnografowie mieli pełnić rolę badaczy, wspomagających proces integracji wszystkich mniejszości etnicznych w obrębie dominującej kultury radzieckiej. Ta zaś, wraz z językiem rosyjskim miała pełnić rolę nadrzędną wobec języków narodowych i kultur etnicznych. Pod jego kierunkiem w Instytucie Etnografii powstawały prace naukowe o sposobach skutecznej integracji narodów ZSRR, wykonywane na zamówienie władz⁴².

Julian Bromlej, następcą Tolstowa na stanowisku dyrektora Instytutu, uważał, że etnografia jest przede wszystkim nauką o narodach, etnosach i o tej „warstwie” kultury, która jest związana z etnicznością i narodowością⁴³. Stworzył on w obrębie Instytutu etnografii grupy badawcze zajmujące się klasyfikacją oraz typologizacją etnosów i procesów związanych z etnogenezą⁴⁴. Za jego czasów zaczęto też używać zapożyczonego z prac zachodnioeuropejskich i amerykańskich uczonych systemu pojęć i terminów potrzebnych do badania etnosów. Dzięki zmianie paradygmatu badawczego zmienił się status etnografii i zaczęła odzyskiwać ona samodzielność.

Współpracownicy Bromleja podkreślali, że w czasie jego kierownictwa zaszły pozytywne zmiany – przede wszystkim nie był on stalinistą⁴⁵, a co za tym idzie,

⁴⁰ Tamże, s. 17.

⁴¹ С. Соколовский, *Время традиции...* [S. Sokolowski, *Briemia tradicyi...*].

⁴² С.В. Четко, *Советские этнографы о национальной политике в СССР: комментарий к документам*, „Этнографическое обозрение” 2006, nr 2 [S.W. Czetko, *Sowietskije etnografy o nacjonalnoj politiki w SSSR: kommentarij k dokumentam*, „Etnograficzeskije obozrienije” 2006, nr 2].

⁴³ Ю.И. Семёнов, *Разработка проблем истории первобытного общества в Институте этнографии АН СССР в «эпоху» Бромлея воспоминания и размышления*, „Этнографическое обозрение” 2001, nr 6, s. 4 [J.I. Siemionow, *Razrabotka pro'lem istorii pierwobytnogo obszczestwa w Institutie etnografii AN SSSR w «epochu» Bromleja, wospominanija i razmyszlenija*, „Etnograficzeskije obozrienije” 2001, nr 6, s. 4].

⁴⁴ С. Соколовский, *Время традиции...* [S. Sokolowski, *Briemia tradicyi...*].

⁴⁵ В.И. Козлов, *Об академике Юлиане Владимировиче Бромлее - ученом и человеке*, „Этнографическое обозрение” 2001, nr 4, s. 3–9 [W.I. Kozłow, *Ob akadimikie Wladimirowicze Bromleje – uczenom i czelowiekie*, „Etnograficzeskije obozrienije” 2001, nr 4, s. 3–9].

zapewniał swoim współpracownikom dużo większą swobodę intelektualną. Kozłów w tekście poświęconym dokonaniom Bromleja zaznaczył, że za jego kadencji nie dochodziło w Instytucie do czystek i prześladowania pracowników z powodu ich sympatii dla dysydentów. Sam dyrektor niejednokrotnie starał się o wizy na zagraniczne wyjazdy dla tych, którzy mieli zatargi z władzą.

Okres, w którym Bromlej przewodził radzieckiej etnografii był czasem niezwykle intensywnej pracy Instytutu etnografii Radzieckiej Akademii Nauk. Wtedy został wydany *Atlas narodów świata* [*Атлас народов мира*⁴⁶], obecnie przestarzały, jednak nadal uznawany za jeden z najlepszych na świecie, a także monumentalna seria wydawnicza *Narody świata* [*Народы мира*]. Pracownicy mieli też możliwość pracy nad tym, co było ich autentycznym przedmiotem zainteresowania. Jeden z byłych współpracowników Bromleja, Jurij Siemionow, wspomina go ze szczerą wdzięcznością. Dzięki zmianie dyrekcji uzyskał bowiem możliwość publikacji tekstów, które za czasów kadencji Tołstowa nie miałyby szans ujrzeć światła dziennego⁴⁷. Bromlej od momentu rozpoczęcia swojej pracy w Instytucie etnografii starał się stworzyć metodologiczne ramy dla badań nad problemem etniczności. Kluczowe dla niego były badania nacji, narodu i grupy etnicznej (etnosu). Według badacza głównym celem radzieckiej etnografii było badanie narodów, a nie, jak w przypadku światowego nurtu antropologii, kultur człowieka⁴⁸. Miało to wymiar praktyczny – radziecka etnografia miała stworzyć intelektualne zaplecze dla polityki wewnętrznej ZSRR. Współpraca badaczy z władzą mogła dotyczyć badań nad skutecznym sposobem unikania ewentualnych konfliktów na tle narodowościowym⁴⁹ lub tworzenia wytycznych dla produkcji wzorów tkanin zgodnych z estetycznymi preferencjami różnych grup etnicznych zamieszkujących ZSRR. Wykorzystanie analiz etnograficznych i etnologicznych miało szerokie spektrum. Praca badawcza mogła mieć wpływ na wzornictwo przemysłowe lub prewencyjne ograniczanie swobód obywatelskich dla przedstawicieli określonych mniejszości narodowych. Bromlej polemizował z teoriami Lwa Gumilowa – krytykował jego normatywne podejście

⁴⁶ *Атлас народов мира* [*Atlas narodow mira*], red. S.I Bruk, W.S. Apieczenko, Głównoje Uprawlenie Gieodezii i Kartografii Gosudarstwiennogo Gieologiczeskiego Komitietu SSSR, Institut Etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja Akademii Nauk SSSR, Moskwa 1964.

⁴⁷ Ю.И. Семенов, *Разработка проблем...*, s. 3–20 [J.I. Siemionow, *Razrabotka problem...*, s. 3–20].

⁴⁸ Ю.В. Бромлей, *К разработке понятийно-терминологических аспектов национальной проблематики*, „Советская этнография” 1989, nr 6, s. 7 [J.W. Bromlej, *K razrabotke poniatijno-tierminologiceskich aspektow nacynalnoj problematyki*, „Sowietska etnografia” 1989, nr 6, s. 7].

⁴⁹ Tenże, *О некоторых актуальных задачах этнографического изучения современности*, „Советская этнография” 1983, nr 6, s. 10–23 [Tenże, *O niekotorych aktualnych zadaczach etnograficeskiego izuczenija sowriemennosti*, „Sowietska etnografija” 1983, nr 6, s. 10–23].

i nieuczciwość stylu (cytował on jedynie tę literaturę przedmiotu, która potwierdzała jego hipotezy, a przeciętny czytelnik nie mógł wychwycić manipulacji i celowo wybiórczego korzystania ze źródeł).

Historyczne ukierunkowanie antropologii radzieckiej miało podstawy polityczne: manipulowano nauką, ograniczając m.in. zakres problemów badawczych, które można było poruszać. Główne paradygmaty badawcze antropologii wymuszała aktualna polityka zagraniczna i wewnętrzna: pozostawały one zawsze w zgodzie z wytycznymi aktualnie kierującego Instytutem dyrektora. Przez ostatnie pół wieku oblicze tej dyscypliny kształtowali badacze, którzy byli historykami. Narzucone odgórnie historyczne ukierunkowanie antropologii doprowadziło między innymi do tego, że etnologowie i etnografowie często posługiwali się metodą rekonstrukcji historycznej. Wybór tematów badawczych również wiązał się z paradygmatem historycznym. Zakładano też, że im coś jest starsze, tym ma większy potencjał badawczy. Spowodowało to w konsekwencji brak zainteresowania współczesną kulturą, której badanie stało się domeną głównie socjologii.

Trwałym dziedzictwem zaaplikowania teorii Morgana do metodologii antropologii radzieckiej, a później rosyjskiej, jest wykorzystywanie schematu rozwoju dzikość – barbarzyństwo – cywilizacja. Ten podział pojawia się nawet u współczesnych badaczy. Równie długostrwale okazało się myślenie o etnografii i etnologu jako działaczu społecznym, ratującym przed unicestwieniem zarówno dziedzictwo kultur prostych, jak też ginące formy własnej kultury narodowej. Dziedzictwo to okazało się trwałe pomimo okresu stalinowskich czystek. Także współcześnie jeden z nurtów antropologii rosyjskiej jest silnie związany z walką o prawa człowieka. Skala wpływu Lewisa Henry'ego Morgana na los rosyjskiej antropologii jest powiązany przede wszystkim z tym, że ocena jego prac była zależna od paradygmatu politycznego. Krytyka dorobku amerykańskiego badacza była możliwa dopiero po cezurze 1954 r. Warto zaznaczyć, że także w polskich pracach podejmowanotematykę tego wpływu wspomnieć należy zwłaszcza znakomite studium Jana Lutyńskiego⁵⁰ wydane w 1957 r. Lutyński łączy zmianę paradygmatu i wyklęcie etnologii pojmowanej jako nauki burżuazyjnej z procesami historyków-marksistów (zwłaszcza głośnej sprawy prześladowań Michaiła Pokrowskiego). Nie analizuje jednak konsekwencji terroru stalinowskiego dla całokształtu dyscypliny. Z kolei praca opisująca wpływ Morgana na radziecką

⁵⁰J. Lutyński, *Ewolucjonizm w etnologii anglosaskiej a etnografia radziecka*, Ossolineum, Łódź–Wrocław 1956.

szkołę etnograficzną autorstwa Andrzeja Palucha⁵¹ wydana w 1990 roku, nie mogła opierać się na wydanych później rosyjskich materiałach źródłowych, dokumentujących losy prześladowanych etnologów. Lewis Henry Morgan, badacz który jednocześnie był uczonym i działaczem społecznym, stał się najpierw wzorem osobowym dla radzieckich etnologów, którzy za czasów rządów Lenina byli prześladowani za sprzeciwianie się polityce państwa wobec przedstawicieli kultur prostych, a później, kiedy etnologia została oficjalnie zakazana, patronem radzieckiej etnografii.

Okres	Jednostka	Osoba zarządzająca
do 1931	Wydział etnologii, Katedra etnologii [Этнологическое отделение]	1925–1931 P.F. Preobrażenski [П. Ф. Преображенский]
1933	Instytut antropologii i etnografii [Институт антропологии и этнографии]	N.M. Matorin [Н.М. Маторин]
1934–1937	Instytut antropologii, archeologii i etnografii [Институт антропологии, археологии и этнографии]	I. I. Mieszczaninow [И. И. Мещанинов]
1937–1940		W. W. Struwe [В. В. Струве]
1940–1941	Instytut etnografii Akademii Nauk Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich im. Mikołucha-Makłaja [Институт этнографии АН СССР им. Миклухо-Маклая]	I. N. Winnikow [И. Н. Винников]
1941–1942		S.M. Abramson [С.М. Абрамзон]
1941–1965		S. Tolstow [С.П. Толстов]
1966–1989		J. Bromlej [Ю.В. Бромлей]

⁵¹ A. Paluch, *Mistrzowie antropologii społecznej. Rzecz o rozwoju teorii antropologicznej*, PWN, Warszawa 1990.

Bibliografia

- A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, red. **R.G. Suny, T. Martin**, Oxford 2001.
- Bolszaja sowietskaja encyklopedija*, t. 30, red. **A.M. Prochorow**, Sowietskaja encyklopedija, Moskwa 1969–1978 [Большая советская энциклопедия, т. 30, red. А.М. Прохоров, Советская энциклопедия, Москва 1969–1978].
- Czetto S.W.**, *Sowietskije etnografy o nacyonalnoj politieke w SSSR: kommientarij k dokumentam*, „Etnograficzkesoje obozrienije” 2006, nr 2 [Четко С.В., *Советские этнографы о национальной политике в СССР: комментарий к документам*, „Этнографическое обозрение” 2006, nr 2].
- Engels F.**, *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluss an L.H. Morgan's Forschungen*, J.H.W. Dietz, Stuttgart 1892.
- Giermanow W.A.**, *Glas wopijuszczego w pustyni. Aljans diktatora i uczzonego*, Kulturnyje cennosti. Cultural values, Sankt-Petersburg 2002 [Германов В.А., *Глас вопиющего в пустыни. Альянс диктатора и учёного*, Культурные ценности. Cultural values, Европейский дом, Санкт-Петербург 2002].
- Iwanowa J.W.**, *Pietr Fiedorowicz Preobrażenski*, „Etnograficzkesoje obozrienije” 1994, nr 4 [Иванова Ю.В., *Петр Федорович Преображенский*, „Этнографическое обозрение” 1994, nr 4].
- Koswien M.O.**, *L.G. Morgan. Żyżn' i uczenije*, Izdatielstwo Instituta narodow Siewiera CYK SSSR, Leningrad 1933 [Косвен М.О., *Л.Г. Морган. Жизнь и учение*, Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, Ленинград 1933].
- Lewin M.G.**, *Dmitrij Nikolajewicz Anuczyn (1843–1923)*, Trudy Instituta etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja. Nowaja sierija. T. I, Pamiati D.N. Anuczina (1843–1923), Moskwa–Leningrad 1947 [Левин М.Г., *Дмитрий Николаевич Анучин (1843–1923)*, Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Т. I, Памяти Д.Н. Анучина (1843–1923), Москва – Ленинград 1947].
- Marks K.**, *Konspiekt knigi Ljuisa G. Morgana „Driewnieje obszczestwo”*, w: *Archiw Marksa i Engelsa*. t. IX, *Gosudarstwiennoje izdatielstwo politiezkoj literatury*, Moskwa–Leningrad 1941 [Маркс К., *Конспект книги Льюиса Г. Моргана "Древнее общество"*, w: *Архив Маркса и Энгельса*. т. IX, *Государственное издательство политической литературы*, Москва – Ленинград 1941].
- Morgan L.H.**, *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization*, H. Holt and Company, New York 1877.
- Morgan L.H.**, *Doma i domaszniaja żyżn' amierikanskich tuziemcow*, Matierialy po etnografii, Institut narodow Siewiera CYK SSSR, Leningrad 1934 [Морган Л.Г., *Дома и домашняя жизнь американских туземцев*, Материалы по этнографии,

- Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, Ленинград 1934].
- Morgan L.H.**, *Driewnieje obszczestwo ili issledowanije linij czelowieczeskogo progressa ot dikosti czerez warwarstwo k cywilizacji*, Matieriały po etnografii, Izdatielstwo Instituta narodow Siewiera CYK SSSR, Leningrad 1933 (Морган Л.Г., *Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации*. Материалы по этнографии, Издательство Института народов Севера ЦИК СССР, Ленинград 1933].
- Morgan L.H.**, *Liga chodienosauni, ili irokieszow*, przeł. E.E. Blomkwist, Nauka, Moskwa 1983 [Морган Л.Г., *Лига ходеносауни, или ирокезов*, Пер. с англ. Бломквист Е.Э., Наука, Москва 1983].
- Morgan L.H.**, *Liga Ho-de'-no-sau-nee, czyli Irokezów*, przeł. B. Hlebowicz, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2011.
- Najt N.**, *Spasatielnaja biografija i prijemletoje proszloje: rossijskije etnografy protiv nasledija tierrora*, „Stratum plus” 2000, nr 5 [Найт Н., *Спасательная биография и приемлемое прошлое: российские этнографы против наследия террора*, „Stratum plus” 2000, nr 5].
- Preobrażenski P.F.**, *Kurs etnologii*, Izdatielstwo Editorial URSS, Moskwa 2004 [Преображенский П.Ф., *Курс этнологии*, Издательство Едиториал УРСС, Москва 2004].
- Rieszetow A.M.**, *Riepriessirowannaja etnografia. Ludi i sud'by*, „Kunstkamera. Etnograficzeskije tietradi” 1994, Wyp. 4 [Решетов А.М., *Репрессированная этнография. Люди и судьбы*, „Кунсткамера. Этнографические тетради” 1994, Вып. 4].
- Scheper-Hughes N.**, *The Primacy of the Ethical Propositions for a Militant Anthropology*, „Current Anthropology”, R. 36 (1995), nr 3.
- Siemionow J.I.**, *»Proischożdienije siemji, czastnoj sobstwiennosti i gosudarstwa« F. Engiel-sa i sowriemiennyje dannyje etnografii*, „Woprosy filosofii” 1959, nr 7 [Семёнов Ю.И., *«Происхождение семьи, частной собственности и государства» Ф. Энгельса и современные данные этнографии*, „Вопросы философии” 1959, nr 7].
- Siemionow J.I.**, *Kak wozniklo czelowieczestwo*, Nauka, Moskwa 1966 [Семёнов Ю.И., *Как возникло человечество*, Наука, Москва 1966].
- Siemionow J.I.**, *Ljuis Gienri Morgan: legienda i diejstwitielnost'*, „Sowietskaja etnografia” 1968, nr 6 [Семёнов Ю.И., *Льюис Генри Морган: легенда и действительность*, „Советская этнография” 1968, nr 6].
- Siemionow J.I.**, *Razrabotka problem istorii pierwobytnego obszczestwa w Institutie etnografii AN SSSR w »epochu« Bromleja, wspomnianija i razmyszlenija*, „Etnograficzeskije obozrienije” 2001, nr 6 [Семёнов Ю.И., *Разработка проблем истории первобытного общества в Институте этнографии АН СССР в »эпоху« Бромлея воспоминания и размышления*, „Этнографическое обозрение” 2001, nr 6].

- Sokołowski S.**, *Briemia tradycyi: proshloje w nastojaszczem rossijskoj antropologii*, „Antropologiczeskij Forum”, nr 15 [Соколовский С., *Время традиции: прошлое в настоящем российской антропологии*, „Антропологический Форум”, nr 15].
- Sokołowski S.**, *Rossijskaja antropologija: illuzija blagopoluczija*, „Nieprikosnowiennyj zapas” 2009, nr 1 (63) [Соколовский С., *Российская антропология: иллюзия благополучия*, „Неприкосновенный запас” 2009, nr 1 (63)].
- Tokariew S.A.**, *Istorija russskoj etnografii*, Nauka, Moskwa 1966 [Токарев С.А., *История русской этнографии*, Наука, Москва 1966].
- Winnikow I.N.**, *Iz archiwa Ljuisa Gienri Morgana*, Trudy instituta antropologii i etnografii, t. 2, AN SSSR, Moskwa–Leningrad 1935 [Винников И.Н., *Из архива Льюиса Генри Моргана*, Труды института антропологии и этнографии. т. 2, Москва-Ленинград 1935].

Abstract

“One, who became the Bridge”. Influence of Lewis H. Morgan on Russian anthropology

This article looks on how Lewis H. Morgan's theory influenced the development of Russian anthropological thought. Morgan (indirectly, yet significantly) was one of the reasons for creation of socially active school of anthropology in the U.S.S.R. Author outlines anthropological historicism in Russian communist period. She shows how political ideologies molded research categories in the U.S.S.R.

Keywords: Lewis H. Morgan, Russian ethnography, Russian anthropology, *Ancient Society*

Anna Zaczkowska

Doktorantka w Zakładzie Teorii i Historii Kultury Instytutu Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych Uniwersytetu Śląskiego. Religioznawczyni i rosjoznawczyni.